



УДК 340.1

ОБРАЗ ЭСТЕТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ В КОНЦЕПЦІЇ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ

Головченко М.Ф., к. ю. н.,
доцент кафедри конституційного права і державного управління
Міжнародний гуманітарний університет

У статті автор визначає, що концепція сучасної держави як демократичної, правової та соціальної втратила свій теоретико-орієнтаційний потенціал, доповнює теоретичні уявлення про сучасну державу концептом екологічної держави, доводить, що відповідно на духовно-естетичні потреби і відповідні їм культурні права людини є образ естетичної держави. Автором розкрито ознаки естетичної держави, доведено, що культурна функція держави є основною та пріоритетною в номенклатурі функцій держави.

Ключові слова: ознаки сучасної держави, культурна функція держави, реалізація культурної функції, екологічна держава, естетична держава, культурна політика, культурні права.

В статье автор определяет, что концепция современного государства как демократического, правового и социального потеряла свой теоретико-ориентационный потенциал, дополняет теоретические представления о современном государстве концептом экологического государства, доказывает, что ответом на духовно-эстетические потребности и соответствующие им культурные права человека является образ эстетического государства. Автором раскрыты признаки эстетического государства, доказано, что культурная функция государства является основной и приоритетной в номенклатуре функций государства.

Ключевые слова: признаки современного государства, культурная функция государства, реализация культурной функции, экологическое государство, эстетическое государство, культурная политика, культурные права.

Golovchenko N.F. THE IMAGE OF THE STATE IN AESTHETIC CONCEPTS OF THE MODERN STATE

The author defines the concept of the modern state as a democratic, legal and social, but has lost its theoretical orientation potential complements the theoretical concepts of the modern state concept of ecological state, argues that the answer to the spiritual and aesthetic needs and their corresponding cultural rights image of the aesthetic state. The author discloses the aesthetic features of the state, it is proved that the cultural function of the state is the main priority in the nomenclature and functions of the state.

Key words: signs of the modern state, cultural function of the state, realization of cultural functions, State environmental, aesthetic state, cultural policy, cultural rights.

Постановка проблеми. У сучасній парадигмі розвитку суспільства культура розглядається як джерело, що стимулює соціальний прогрес, як чинник, що зумовлює та забезпечує нову якість життя, як засіб консолідації нації та формування позитивного іміджу держави, як цінність, що визначає новий образ державно-організованого суспільства. Дослідження номенклатури її функцій сучасної держави і, зокрема, культурної функції потребує осягнення концепту сучасної держави, що дозволить оцінити місце культурної функції серед характеристик держави та її зв'язок з іншими функціями держави.

Стан дослідження. Концепт сучасної держави не належить до числа остаточно сформованих категорій юриспруденції та державознавства. Майже 20 років тому білоруський дослідник С.Г. Дробязко зазначав, що на сучасному етапі розвитку державності вченими-державознавцями розглядаються дві важливі проблеми: що таке сучасна держава і що таке держава взагалі [5, с. 46]. Для цього вченого особисто сучасною є держава, яка відповідає ознакам правової та соціальної. Утім, ми можемо констатувати збереження актуальності поставленого поважним вченим питання, зважаючи хоча би на те, що до сьогодні термін «сучасна держава» використовується в двох значеннях. По-перше, сучасними називають держави, які сьогодні

існують. Таким позицію відстоює російський державознавець В.Є. Чиркін: його добре відома у фахових колах монографія розкриває класичні характеристики держави (форми держави, апарат держави), хоча й за допомогою нових підходів, щодо нині існуючих держав [22]. По-друге, сучасною вважається така держава, яка не просто існує сьогодні, але й при цьому відповідає певним соціальним на дослідницьким очікуванням, цінностям і нормативам.

Як уявляється, першим критерії сучасності держави запропонував у 1960 р. американський соціолог Едвард Шилс: «У нових державах «сучасна» означає демократична, егалітарна, наукова, економічно просунута і суверенна. Сучасна держава – це держава загального добробуту. Сучасна держава – обов'язково демократична, в ній правителі не тільки піклуються про свій народ, народ є для них джерелом натхнення і керівництва до дії» [28, pp. 265–268]. Тобто перед нами – концепт демократичної соціальної держави. Н.М. Крестовська та Л.Г. Матвеева до ознак сучасної держави додають, крім того, правовладдя (верховенство права), визнання та забезпечення прав людини, секулярність (світський характер), визнання з боку міжнародне співтовариства [11, с. 89–90], а Ю.М. Оборотов – ще й антропоморфні риси, стверджуючи, що сучасна держава несе від-

битки властивостей сучасної людини, серед яких присутні активність, раціональність, автономність, відкритість щодо зміни історичних можливостей і домагань [17, с. 119].

З позицій соціальної філософії М.В. Єлізаров розглядає поняття «сучасна держава» як тип політичної системи, що здійснює управління суспільством, охорону його структури, яка у своєму розвитку досягла високого рівня організації, розвинених принципів та ідеалів демократії, чіткого розмежування світської і релігійної влади, застосовує прогресивні методи і засоби вирішення різноманітних проблем соціального життя. Він виокремлює наступні ознаки, що відрізняють сучасний тип держави: 1) чіткі територіальні межі; 2) розвинутий інститут громадянства; 3) наявність професійної армії; 4) розгалужена система демократичних інститутів влади; 5) поділ світської та релігійної влади; 6) наявність сучасних технічних засобів управління [6, с. 127].

Слід відмітити, що вже на етапі розвитку класичної юриспруденції поняття сучасної держави поєднувалось з поняттям правової держави. М.В. Устрялов писав: «Сучасна держава цивілізованого людства може бути названа правовою державою в умовному, технічному сенсі терміна», посилаючись при тому на авторитет Г. Єллінека, М.М. Алексеева, Ф.Ф. Кокошкіна [21]. У подальшому до таких обов'язкових параметрів сучасної держави було додано демократизм та соціальний характер держави.

Мета статті – дослідити концепт естетичної держави як ідеальну модель, реалізація елементів якої здатна усунути низку протиріч, існуючих у кожному державно організованому суспільстві.

Виклад основного матеріалу. У сучасному державознавстві концепт сучасної держави як демократичної, правової та соціальної на сьогодні вичерпано, що підтверджує хоча би фундаментальна монографія В.Ф. Сіренка [19], яка практично ставить крапку в цьому багаторічному дискурсі, принаймні в національних межах. Сьогодні концепт сучасної держави як демократичної правової соціальної перейшов значною мірою з рангу теорії до практики реального утілення. Як указує російський дослідник Ю.А. Нисневич, у сучасному світі модель демократичної держави як правової, соціальної та світської стає основною і домінуючою і може служити еталоном для оцінки стану конкретної держави [15, с. 46]. Відмітимо, що до таких держав сьогодні належить і Україна, яка робить поступальні кроки на шляху до утвердження в реальному житті основних параметрів демократичної правової соціальної держави. Заслуговує уваги і оцінка Р. Купера, який упевнено стверджує про перехід частини держав до рівня постсучасного світу: до таких постсучасних держав він відносить, зокрема, Європейський Союз та США [12, с. 53].

Усі вищенаведені характеристики сучасної держави позиціонуються їх авторами як однозначно позитивні, але було би неправильним залишити за межами дискурсу й розуміння певних ризиків, пов'язаних з сучасною державою. Так, О.Д. Керімов характеризує сучасну

державу як державу з надмірним рівнем демократії, одночасно пропонуючи розумне, на його думку, обмеження виборчих прав громадян і деякі напрями розвитку громадянського суспільства, яке він вважає основою сучасної держави [9, с. 69–70, 140–142].

Тому концепт сучасної держави не уявляється нам закоснілим; він має динамічний характер, що зумовлює його збагачення новими гранями. Трансформація концепту сучасної держави на сьогодні є теоретичним проектом, побудова якого, серед іншого, може «експлуатувати» запропоновану Ю.М. Оборотовим категорію «образу держави»: образ держави є об'єктивним за своїм джерелом – об'єктом, який відбивається у свідомості суб'єкта пізнання, та ідеальним за засобами (формами) свого існування [16, с. 7]. Ю.М. Оборотов трактує як різновиди образів історичні типи держави і концепти правової та соціальної держави. Образ держави є складною системою, одним з елементів якої є культурний (цивілізаційний) [26, с. 7, 12]. Крім того, культурологічний контент обов'язково є присутнім у всіх інших складових образі держави.

На нашу думку, новими образами, що здатні доповнити концепт сучасної держави, є зумовлені новими соціальними, політичними та геополітичними викликами функціональні характеристики держави. Так, екологічний виклик планетарного рівня та екологічна функція держави як адекватна відповідь на нього зумовили формування образу екологічної держави. Ініціатор цієї теорії Р. Штайнберг виходив з наявності таких основних елементів конституційної держави – безпеки, правової держави, демократії, що в другій половині ХХ ст. були доповнені четвертим елементом, яким стала соціальна держава. Оскільки в останні десятиліття проблеми довілля все більше стали хвилювати людство, було зафіксовано різноманітні показники екологічної кризи не тільки в окремих державах, а й в масштабах всієї земної кулі, поняття конституційної держави наповнилося новим змістом. Воно збагатилося ще одним елементом – так постала екологічна конституційна держава [29].

Концепт екологічної держави на сьогодні успішно розвивають українські та білоруські дослідники [8; 10; 14]. Відмітимо функціональне «походження» цього концепту, що споріднює його з концептом соціальної держави, що визначається як така, де соціальна функція належить до числа основних функцій держави. Подекуди екологічність держави вже визнана як необхідна конституційно закріплена характеристика сучасної держави. Так, 1995 року перша у світі держава проголосила себе екологічною – це Чорногорія, де відповідне положення закріплено в Конституції. Більшість дослідників вживає термін «екологічна держава» насамперед у сенсі високоякісного виконання політико-адміністративною системою країни в цілому та її спеціальними органами екологічної функції та відповідальності за стан довкілля як перед сучасниками, так і перед наступними поколіннями [1, с. 6; 14 с. 24]. Отже, дослідники екологічної дер-



жави теж указують на необхідний для конструювання цього концепту антропоцентризм державно-владної системи суспільства.

Зазначимо важливість впливаючого з принципу антропоцентризма потребового (соціально-потребового) підходу для конструювання цілісного концепту сучасної держави. Зважаючи на проголошення сучасною державою людини як найвищої соціальної цінності, слід визнати потреби суспільства похідними від прав людини – юридично визнаних потреб індивіда. У зв'язку із цим постає питання, наскільки повно концепт демократичної правової соціальної держави відповідає всім потребам людини, яка живе в умовах сучасного інформаційного (постіндустріального) суспільства? Концепт екологічної держави є теоретично оформленою відповіддю на задоволення потреб людини і суспільства в цілому в безпечному доквіллі, тобто реалізації екологічних прав людини, які нерідко відносять до так званого четвертого покоління прав людини.

Слід відмітити, що нерідко потреби людини трактуються у вузько-утилітарному сенсі, з позиції грубого консюмеризму, між тим духовні потреби є не менш, а подекуди й більш значущими, ніж потреби матеріального характеру, що, власне, й відрізняє цивілізацію від варварства. Культурні права – це права цивілізованої людини, один із проявів біосціодуховної природи людини. Досі концепт сучасної держави (який можна сприймати як триланковий «демократична-правова-соціальна», або чотириланковий «демократична-правова-соціальна-екологічна») не містить відповіді на цю дуже важливу для цивілізованої людини систему духовних, культурних потреб, які одночасно є базовими потребами й цілого суспільства, у зв'язку із чим духовність та культура визнаються як один із соціальних інститутів у всіх типах суспільства.

Ідею і термін «естетична держава» було запропоновано Фрідріхом Шиллером в його «Листах про естетичне виховання людини» [25]. В «естетичній державі», на відміну від початково виниклої фізичної держави, люди ставляться один до одного як до об'єктів вільної гри, що звільняє людину від фізичного та морального примусу. Спочатку естетичну державу було обґрунтовано Шиллером як необхідний засіб для переходу до моральної держави («тільки з естетичного, а не фізичного може розвинути моральний стан») [25, с. 252]. У результаті вона виявилася самодостатньою і більш привабливою та вільною, ніж моральна. У ній усуваються всі громадські антагонізми, долаються згубні впливи суспільного розподілу праці, повністю реалізуються ідеали рівності і свободи, забезпечується гармонійний розвиток кожної людини в її єдності з усім людством [18, с. 109]. Ідеї Шиллера підхопили та продовжили Й.І. Вінкельман, Й.Г. Гердер, Й.В. Гете, Ф. Гьольдерлін, Г.Ф.В. Гегель та Ф. Шеллінг, що знайшло відбиток у «Першій програмі системи німецького ідеалізму» 1796 р. Естетична держава убачалась одним з її авторів – Гельдерліном як єднання «естетичної церкви» та «релігії поезії» [7, с. 64].

Підсумовуючи, можна сказати, що в німецькій філософії XIX століття склався образ естетичної держави як ідеалу гармонії між людиною і суспільством. Ідея естетичного начала соціальних перетворень була підтримана неоромантиками-прерафаелітами та О. Уайльдом, І. Теном, Ф.М. Достоєвським (саме від Шиллера походить його знаменита фраза: «Краса врятує світ») [23, с. 172–173]. Зв'язок між естетикою та соціальним регулюванням взагалі найбільш гостро відчувають творчі особистості. Варто при цьому згадати вислів Нобелівського лауреата поета Йосипа Бродського про те, що матір'ю етики є саме естетика.

З іншого боку, концепт естетичної держави було підкріплено ідеєю Я. Буркхардта про державу як витвір мистецтва. Йому належить визначення: «Держава як витвір мистецтва – це держава, визначена культурою». Ця ідея стала узагальненням думок філософів античності, доби Ренесансу та доби Просвітництва. З античних часів йде традиція визначати державу як досконале спілкування людей заради прекрасної мети та в прекрасних формах діяльності. Більше того, держава постає не тільки як засіб досягнення загальної прекрасної мети, але й результат соціально-духовної, політичної, культурної творчості людей. Є думка, що ми стоїмо на порозі заснування естетичної теорії походження держави [4, с. 109].

Розуміння держави з культурологічної точки зору в практико-прикладній площині включає естетичне оформлення держави і державної влади, парадність, ритуальність, одним словом, все, що пов'язано з дизайном простору держави і що Ю.М. Оборотов визначає як естетику держави [138, с. 166]. По-друге, це поняття визначає місце, яке відведено культурі та мистецтву в державних пріоритетах [4, с. 5]. По-третє, це ставлення громадян до власної держави, яка, за виразом І.Г. Яковенка, постає перед очима її громадян як естетичний феномен [4, с. 14].

Як уявляється, для розуміння змісту поняття «сучасна держава» та його співвідношення з естетикою держави варто також звернути увагу на його філософсько-правовий вимір, а саме, на запропоновану М.К. Реріхом естетичну концепцію правової держави – держави, що заснована на приматі розвитку і охорони культури по відношенню до інших сфер державної діяльності [2, с. 14], яка знайшла часткове утілення в знаменитому Пакті Реріха – Договору про охорону художніх і наукових закладів та історичних пам'яток, який 1935 р. був підписаний державами Америки. Велика перевага пакта Реріха перед прийнятою 1954 р. Гаазькою Конвенцією про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту полягає в тому, що він поширює свою дію не тільки на ситуацію воєнного конфлікту, ставлячи збереження культурної спадщини метою кожної сучасної держави в кожен період її історії.

Головне положення естетичної концепції правової держави полягає у твердженні, що першим обов'язком держави є підтримка і розвиток духовної спільності проживаючого

в ній населення, для чого необхідно дбайливо зберігати найкраще з наявної культурної спадщини та заохочувати розвиток культури, духовного зростання людей, у першу чергу – молоді. Духовний розвиток народу має нести в собі позитивний, а не руйнівний заряд і не може бути спрямований на руйнування інших культур та їх найбільш значних культурних пам'яток [2, с. 25]. Укладення в 1935 р. низкою американських держав Договору про охорону художніх і наукових закладів та історичних пам'яток вважається першим кроком щодо втілення в життя естетичної концепції правової держави [3].

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, вважається доцільним викласти власне розуміння ознак естетичної держави із застереженням про те, що концепт естетичної держави є ідеальною моделлю, лише окремі елементи якої можна сьогодні побачити втіленими в реальне державно-правове життя. Отже, ознаками естетичної держави є такий тип державної організації суспільства, в якій:

1) культурні права громадян визнано на рівні з іншими правами, тобто вони трактуються як невід'ємні та невідчужувані права людини. Їх реалізація забезпечена: доступністю для громадян культурної спадщини; гарантованою свободою літературної, художньої, наукової і технічної творчості; охороною та захистом права людини на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Зокрема, ці права закріплено у ст. 54 Конституції України і конкретизовано Законом України «Про культуру» (вільне провадження культурної діяльності, свобода творчості, доступ до культурних цінностей, культурної спадщини та інформації про них), утім не завжди забезпечено їх реалізацію.

І якщо свобода творчості, будучи негативним правом людини, не потребує від держави значних зусиль для його її забезпечення, то доступ до культури вже потребує надання позитивних послуг громадянам. Так, у сучасній Франції діє майже 1300 музеїв, переважна більшість їх повністю або частково перебуває у віданні Міністерства культури і масових комунікацій Франції і фінансується, відповідно, за рахунок державних коштів. Частина з них є безкоштовними для відвідувачів, у більшості діють знижки для дітей та молоді з метою залучення їх до активного відвідання;

2) культура визнається соціальною цінністю, й завдяки діяльності держави створено умови для збереження та примноження культурної спадщини. На жаль, Конституція України не містить такого прямо вираженого положення, можна говорити лише про непряме визнання цінності культури з боку держави. Так, ст. 54 Конституції України містить положення про державне сприяння розвитку науки, встановлення наукових зв'язків України зі світовим співтовариством, охорону культурної спадщини, забезпечення збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вжиття заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами. Учені вже звертали увагу на незадовільність такого розпливчастого поняття, як сприяння

щодо формування культурної функції Української держави [24, с. 36–37];

3) культурна функція держави є основною, що передбачає її конституційне закріплення, наявність програмно-політичного та правового її забезпечення, а також відповідної інституційної складової. Так, наприклад, ст. 11 Конституції України покладає на державу обов'язок сприяти розвитку традицій і культури української нації, корінних народів і національних меншин України. Важливо підкреслити спрямованість культурної функції не тільки всередину держави, але й за її межі. По-перше, культурна функція держави виступає як «народна дипломатія». За визначенням Дж. Ная, який увів у гуманітарний дискурс поняття «м'якої сили», привабливість культури певної держави сьогодні виступає одним із її трьох факторів, поряд із політичними цінностями та легітимністю й моральним обґрунтуванням зовнішніх відносин [27]. По-друге, сьогодні розвиток культури, в тому числі національної, можливий тільки в контексті світового цивілізаційного культурного процесу;

4) розроблена і реалізується активна естетично досконала культурно-іміджева політика, покликана, поряд з іншими напрямками іміджевої політики, створити привабливий образ держави як всередині, так і за її кордонами. Прикладом тому є іміджева політика Польської Республіки, покликана привернути увагу світу до польської культури. Надзвичайно ефективним агентом її є Польський інститут, відділи якого працюють у багатьох країнах світу, включаючи Україну. Аналогічну культурно-освітню функцію виконують Британська Рада, Французький культурний центр, Інститут Данте Аліґ'єрі, Інститут Сервантеса, які є популяризаторами наукових та культурних досягнень своєї країни за її кордоном. Окремим аспектом іміджевої політики є створення і пропагування естетичних аудіо- та візуальних образів держави: її державної та національної символіки, природних та штучно створених брендів. Культурно-іміджева складова частина естетичної держави є потужним інструментом «м'якої сили», завдяки якому, наприклад, здійснюється визначальний вплив англосаксонського світу у царині музики на усіх континентах Землі. Наприклад, «Бітлз» та рок-н-ролл зробили для його утвердження як провідного цивілізаційного фактору набагато більше, ніж воєнна сила і навіть економічна потужність, не кажучи вже про численні прибутки, які вони принесли своїм країнам;

5) створено власний естетичний стиль. На нашу думку, ця ознака є факультативною, зважаючи на багато факторів, не завжди залежних від держави, що впливають на формування оригінального естетичного стилю. Прикладом тому є створений наполеонівською Францією стиль ампір (неокласицизм), сама назва якого співвідноситься з державницькою термінологією. Естетична досконалість була властива й суто правовим та державним феноменам Першої імперії. Так, досконалою і вишуканою була юридична техніка законодавства, а мовою Цивільного кодексу захоплювався Стендаль і, щоденно звертаючись до його тексту, намагався слідувати їй у свої



творах. Варто відмітити, що сам імператор Наполеон I тонко відчував естетичну складову державної влади. В одному із своїх листів він писав: «Я люблю владу, але я її люблю, як артист ... Я її люблю, як музикант любить свою скрипку, я люблю отримувати від неї звуки, акорди, гармонію» [20, с. 25].

Отже, підсумовуючи вищевикладене, можна сформулювати таку державознавчу дефініцію: естетична держава – це образ такої держави, в якій культура, культурні права громадян та культурна спадщина визнаються як соціальні цінності, на забезпечення та примноження яких спрямована культурна функція держави, що є основною та пріоритетною в номенклатурі функцій держави.

Як уявляється, реалізація концепту естетичної держави здатна усунути низку протиріч, існуючих у кожному державно організованому суспільстві. Попередній розвиток сучасної держави довів, що виявлення нової грані державності усуває нібито непримиренні суперечності, що потенційно загрожують дестабілізацією суспільства. Так, упродовження конституційної правової держави звело нанівець станові суперечності, реалізація ідей та опрацювання технологій соціальної держави знизило рівень міжкласових суперечностей, екологізація держави здатна встановити гармонію людини і природи, а її естетизація – якщо не подолати, то принаймні зменшити культурні провалля між членами громадянського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

- Адам В.М. Екологічна функція Української держави (в контексті 8 статті Європейської конвенції з прав людини) / В.М. Адам // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2013. – № 1. – С. 5–8.
- Баренбойм П. Пакт Рериха в ХХІ столітті / П. Баренбойм, А. Захаров. – М.: Летний сад, 2010. – 160 с.
- Баренбойм П.Д. Пакт Рериха як етап впровадження в життя естетичної концепції правового державного законодавства / П.Д. Баренбойм, А.В. Захаров // Журнал зарубіжного законодавства і сравнительного правоведения. – 2010. – № 2(21). – С. 6–16.
- Государство как произведение искусства: 150-летие концепции / Ин-т философии РАН; Московско-Петербургский философский клуб; Отв. ред. А.А. Гусейнов. – М.: Летний сад, 2011. – 288 с.
- Дробязко С.Г. Социальное правовое государство и государство вообще (к вопросу об определении) / С.Г. Дробязко // Веснік Беларус. дзярж. ун-та. – 1996. – Сер. 3. – № 2. – С. 45–48.
- Европейское право. Учебник для вузов / Под общ. ред. Л. М. Энтина. – М.: НОРМА, 2005. – 960 с.
- Жоль К.К. Соціологія / К.К. Жоль. – К.: Либідь, 2005. – 440 с.
- Карпович Н.А. Экологическая функция белорусского государства / Н.А. Карпович // Веснік БДУ / Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт. Серыя 3, Гісторыя. Філасофія. Паліталогія. Сацыялогія. Эканоміка. Права. – 2011. – № 2. – С. 106–110.
- Керимов А.Д. Современное государство: вопросы теории / А.Д. Керимов. – М.: НОРМА, 2008. – 142 с.
- Кіндюк Б.В. Принципи українського лісового права / Б.В. Кіндюк // Держава і право. – 2011. – Вип. 53. – С. 487–493.
- Крестовська Н.М. Теорія держави і права. Підручник. Практикум. Тести: підручник / Н.М. Крестовська, Л.Г. Матвеева. – К.: Юрінком Інтер, 2015. – 584 с.
- Купер Р. Раздор между народами. Порядок и хаос в ХХІ столітті / Роберт Купер; пер. с англ. – М.: Моск. школа полит. исследований, 2010. – 240 с.
- Мамут Л.С. Социальное государство с точки зрения права / Л.С. Мамут // Государство и право. – 2001. – № 7. – С. 5–14.
- Машенков К. Концепт «екологічна держава» в контексті сучасного державотворення / К. Машенков // Державне управління та місцеве самоврядування. – 2014. – Вип. 2. – С. 21–28.
- Нисневич Ю.А. Политико-правовой концепт современного демократического государства / Ю.А. Нисневич // Россия: тенденции и перспективы развития: Ежегодник / отв. ред. Ю.С. Пивоваров. – М.: ИНИОН РАН, 2014. – Ч. 2. Вип. 9. – С. 41–46.
- Оборотов Ю.М. Поняття «образ держави» та його різновиди в умовах глобалізації / Ю.М. Оборотов // Актуальні проблеми держави і права. – 2003. – Вип. 21. – С. 7–12.
- Оборотов Ю.Н. Теория государства и права (прагматический курс): экзаменационный справочник / Ю.Н. Оборотов. – О.: Юрид. л-ра, 2004. – 184 с.
- Перов Ю.В. Формирование философского эстетизма в Германии / Ю.В. Перов, Ю.Л. Аркан // Homo philosophans: сборник к 60-летию профессора К.А. Сергеева. – Сер.: «Мыслители». – Вип. 12. – СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2002. – С. 102–119.
- Сиренко В.Ф. Государство: демократическое, правовое, социальное: очерки, дискус. вопр.: [монография] / В.Ф. Сиренко; ред. Д.П. Пилипчук; худож. В.С. Жиборовский. – К.: ЛОГОС, 2013. – 339 с.
- Тэн И. Происхождение современной Франции / Ипполит Тэн; пер. с франц. под ред. Я. Швырова. – Т. V: Новый порядок. – Приложение к журналу «Вестник иностранной литературы», 2007. – 312 с.
- Устрялов Н.В. Понятие государства / Н.В. Устрялов // Вестник Китайского Права. – Харбин. – 1931. – Вип. 1. – С. 11–23.
- Чиркин В.Е. Современное государство / В.Е. Чиркин. – М.: Междунар. отношения, 2001. – 411 с.
- Шенгеля И.Ш. Эстетическая «утопия» Фридриха Шиллера / И.Ш. Шенгеля // Вестник СевГТУ. – 2006. – Вип. 78: Философия. – С. 170–178.
- Шестак В.С. Адміністративно-правове забезпечення реалізації культурної функції держави / В.С. Шестак. – Х.: НікаНова, 2011. – 474 с.
- Шиллер Ф. Письма об эстетическом воспитании человека / Ф. Шиллер // Собр. соч.: в 7 т. Т. 6. Статьи по эстетике. – М., 1957. – С. 251–359.
- Шурко О. Образ держави: структура, чинники формування й трансформації / О. Шурко // Вісник СевДТУ. – 2006. – Вип. 77: Політологія: зб. наук. пр. – С. 3–16.
- Nye J.S. Jr. Get Smart. Combining Hard and Soft Power [Electronic resource] / Joseph S. Nye Jr. – Mode of access: <http://www.foreignaffairs.com/articles/65163/joseph-s-nye-jr/get-smart>.
- Shils E. Political Development In The New States / Edward Shils // Comparative Studies in Society and History. – 1960. – Vol. 2. № 3 (Apr.). – P. 265–292.
- Steinberg R. Der oekologische Verfassungsstaat / Rudolf Steinberg. – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1998. – 480 S.